

Józef Olejniczak

## ROK 2005 – ROKIEM STANISŁAWA STASZICA W 250. ROCZNICĘ URODZIN UCZONEGO

W listopadzie 2005 r. przypadała 250. rocznica urodzin Stanisława Staszica (1755-1826), syna pilskiego burmistrza, księdza, pisarza politycznego, historiozofa, tłumacza Homera i Woltera, uczonego, prezesa Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, działacza administracyjnego i oświatowego, twórcy Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli polskiego oświecenia.

Staszic urodził się w Pile, ale tworzył i działał poza swym miastem rodzinnym. *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* (1787) i *Przestrogi dla Polski* (1790) napisał w domu Andrzeja Zamoyskiego w Zamościu. Dzieło *O ziemiorodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski*, którego kolejne rozprawy były drukowane w latach 1810-1817 w „Rocznikach Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” (t. 6-11), a w 1815 r. ukazało się w formie książkowej, opracował w trakcie licznych wędrówek po ziemiach polskich i całym łańcuchu Karpat. Po latach przyniosło ono Staszicowi tytuł „ojca polskiej geologii”. Od początku XIX w. mieszkał w Warszawie, z tym miastem jest związana aktywność publiczna Staszica jako prezesa Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, działacza administracyjnego oraz organizatora szkolnictwa. Na Kielecczyźnie, choć nie tylko, koncentrowała się jego działalność jako organizatora przemysłu, w Hrubieszowskiem zaś utworzył Towarzystwo Rolnicze, zyskując tym miano „prekursora spółdzielczości rolniczej”.

Wszędzie tam są dzisiaj różne instytucje i organizacje, czasem pojedyncze osoby, które w swojej działalności odwołują się do myśli i dokonań znakomitego pilanina. W Pile taką instytucją jest Muzeum Stanisława Staszica, w Warszawie jest to przede wszystkim Polska Akademia Nauk (szczególnie Archiwum, Instytut Historii Nauki, Muzeum Ziemi) oraz Towarzystwo Naukowe Warszawskie. W Hrubieszowie aktywnie działa Towarzystwo Regionalne Hrubie-

szowskie im. St. Staszica oraz Muzeum im. ks. St. Staszica, w Kielcach – Kieleckie Towarzystwo Naukowe, w Krakowie zaś Akademia Górniczo-Hutnicza im. St. Staszica. Na całym obszarze Polski rozproszone są liczne szkoły noszące imię Staszica.

W związku z 250. rocznicą urodzin Staszica w środowiskach tych pojawiła się inicjatywa uczczenia w szczególny sposób tego jubileuszu. Polska Akademia Nauk ogłosiła rok 2005 Rokiem Stanisława Staszica, podobnie postąpiła Rada Miasta w Pile i Rada Powiatu Pilskiego; uchwałą oddającą hołd wielkiemu Polakowi przyjął również Senat RP. Honorowy patronat nad obchodami objęli prezesi: PAN – Andrzej B. Legocki i TNW – Andrzej Paszewski. Wyłoniono Komitet Honorowy, do którego weszły osobistości związane



1. Tablica pamiątkowa ku czci Staszica ufundowana przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w 1876 r., biały marmur

1. Plaque commemorating Stanisław Staszic and founded by the Poznań Society of the Friends of Science in 1876, white marble

z życiem naukowym i kulturalnym kraju, oraz Komitet Organizacyjny złożony z przedstawicieli instytucji i organizacji zainteresowanych postacią i dorobkiem Staszica (m.in. Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym, Stowarzyszenia Wychowanków Akademii Górniczo-Hutniczej im. St. Staszica w Krakowie, Towarzystwa Historii Edukacji, Muzeum Techniki, Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie, Towarzystwa Przyjaciół Szkół Staszicowskich i innych). Prezydium Komitetu Organizacyjnego ukonstytuowało się w składzie: Kalina Bartnicka (IHN PAN), Hanna Krajewska (Archiwum PAN), Włodzimierz Zych (TNW).

W tym gronie przygotowano program obchodów Roku Stanisława Staszica, zróżnicowanych w treści i formie, tak jak wszechstronna i bogata była działalność znakomitego pilanina. Zaplanowano kilka wystaw (nie tylko muzealnych), przez cały rok odbywały się konferencje naukowe (w tym międzynarodowe), serie odczytów popularnych, cykle różnorodnych „Staszicowskich Spotkań”, konkursów i inne towarzyszące im imprezy. Zapowiedziano druk materiałów pokonferencyjnych, katalogu staszicianów, wielu wydawnictw popularyzatorskich (np. staraniem pilskiego Muzeum St. Staszica ukazała się polsko-angielska wersja autobiografii i testamentu Staszica, zaś Archiwum PAN wydrukowało kalendarium Staszica w polskiej i angielskiej wersji językowej oraz plakat Roku Jubileuszowego projektu Katarzyny Derkacz). Towarzystwo Regionalne Hrubieszowskie im. St. Staszica uczciło rocznicę urodzin swojego patrona okazałym medalionem odlanym w brązie, autorstwa Janiny Kaczmarczyk-Szkućnik.

Podstawowym celem obchodów było pokazanie dorobku i znaczenia Staszica w dawnej Polsce i obecnie, mottem zaś słowa geologa Karola Bohdanowicza, który w setną rocznicę śmierci autora dzieła *O ziemiorodztwie Karpatów* napisał m.in.: *Szczęśliwy ten naród, który w przełomowych epokach swego życia ma wśród siebie umysły silne i jasne, które są nie tylko sterem dla swego pokolenia, lecz i pochodnią dla następnych.*

Wydarzeniem inauguracyjnym Rok Stanisława Staszica było otwarcie 28 lutego 2005 r. wystawy pt. „Żył nie dla siebie” w Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie (czynna była do końca marca). Tytuł jej zaczerpnięto z kazania wygłoszonego podczas obchodu pogrzebowego po śmierci Staszica przez ks. Wojciecha Szweykowskiego, pierwszego rektora Uniwersytetu w Warszawie. Dociekając przyczyn, które wyniosły zmarłego ponad ogół i zjednały mu powszechny szacunek, ksiądz Szweykowski dostrzegł, i jako pierwszy nazwał, ów charakterystyczny dla życia

znakomitego pilanina rys, na który później zwracali uwagę wszyscy jego biografowie – niemal całkowite poświęcenie się sprawom kraju i narodu. Taka postać Staszica wynikała z głębokiego przekonania, wyrażonego m.in. w jego autobiografii, iż *tylko ten postępuje najlepiej do celu swojego Stwórco, kto przez ciąg swojego życia poprawi los, powiększy szczęśliwość drugich ludzi.* Celem wystawy było pokazanie, w jakim zakresie i w jaki sposób Staszic wypełnił to zadanie.

Twórcy wystawy skoncentrowali uwagę na najważniejszych wątkach myśli i działalności Staszica, wyraźnie wyodrębniając (także scenograficznie) dwie części ekspozycji. W pierwszej przedstawiono dorobek Staszica jako myśliciela, twórcy idei, pisarza wypowiadającego się w momentach dla dziejów państwa i narodu przełomowych – i zawsze był to głos ważny. W epoce Sejmu Czteroletniego anonimowymi *Uwagami nad życiem Jana Zamoyskiego i Przestrogi dla Polski* wziął udział w zmaganiach o reformę i unowocześnienie Rzeczypospolitej (z wielkim przejęciem pisał wtedy m.in.: *Polska dopiero w wieku piętnastym. Cała Europa już wiek osiemnasty kończy!*). Gdy w 1807 r. powstawało Księstwo Warszawskie opublikował broszurę *O statystyce Polski*, w której nakreślił obraz kraju i jego zasobów, pokazał realne podstawy odzyskania i utrzymania niepodległego bytu, a kończąc, dał przestrożę: *Waleczny Narodzie! Przestrzegam, użytkuj z czasu!* Z kolei w momencie formowania się Królestwa Polskiego, a więc w zupełnie zmienionej sytuacji, kiedy to po klęsce Napoleona znaczna część patriotów polskich zwróciła nadzieje ku Aleksandrowi I, widząc w nim początkowo władzę oświeconego i orędownika postępu, ogłosił rozprawę *Myśli o równowadze politycznej w Europie* (1815), w której wezwał do zrzeszenia narodów słowiańskich pod berłem carów Rosji, rzucając zarazem hasło: *Łączcie się i oświecajcie się.* Najpełniej wypowiedział się w obszernym poemacie historiozoficznym *Ród ludzki* (1819-1820), w którym przedstawił ogólny schemat dziejów całej ludzkości oraz wizję społeczeństwa przyszłości – Europę „zrzeszonych narodów”.

W drugiej części wystawy zwrócono uwagę na te obszary działalności Staszica, które znakomity pilanin uważał za najważniejsze dla przyszłości państwa i narodu: szkolnictwo, naukę i gospodarkę. Wypunktowano więc najważniejsze z jego dokonań jako organizatora szkolnictwa w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim – a był Staszic współtwórcą wszystkich powstałych wtedy szkół wyższych (m.in. Szkoły Prawa i Szkoły Lekarskiej, Akademii Górniczej w Kielcach, Uniwersytetu w Warszawie, Szkoły Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego), układał ponadto projekty urzędzenia edukacji publicznej, walczył o fun-

duże edukacyjne itd. Pokazano następnie dorobek Staszica jako uczonego, autora dzieła *O ziemiorodztwie Karpatów*, i organizatora nauki – wieloletniego prezesa Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk (*być narodowi użytecznym* – to było wtedy jego hasło). Na koniec zaprezentowano przykłady działalności Staszica jako kierownika Wydziału Przemysłu i Kunsztów w resorcie spraw wewnętrznych (1816-1824), kiedy to, opowiadając się za interwencjonizmem państwa w gospodarce, zarządzał górnictwem, hutnictwem, budową dróg, regulacją rzek, rzemiosłem, handlem. Wystawę zamykały przykłady największych przedsięwzięć filantropijnych znakomitego pilanina, do których należało m.in. powołanie Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego.

Dla zobrazowania tych dokonań sięgnięto po najcenniejsze stasziciana ze zbiorów publicznych i prywatnych oraz odpowiednio dobrane i zainscenizowane

elementy scenografii. Większość z blisko stu pokazywanych eksponatów pochodziła ze zbiorów piłskiego Muzeum St. Staszica – omawiane dalej obiekty pochodziły z tego właśnie muzeum, jeśli w tekście nie zaznaczono inaczej. Pewną liczbę obiektów wypożyczono z instytucji warszawskich: Archiwum PAN (APAN), Archiwum Państwowego m.st. Warszawy (APW), Biblioteki Narodowej (BN), Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (BUW), Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza (ML), Muzeum Narodowego i Muzeum Rzeźby im. Xawerego Dunikowskiego w Królikarni (MD). Kilka eksponatów pożyczono z Muzeum Narodowego w Krakowie (MNK), Muzeum Narodowego w Poznaniu (MNP), Muzeum Mazowieckiego w Płocku (MMP) oraz ze zbiorów Stanisława Czarnieckiego w Krakowie.

Wystawę otwierał portret Staszica autorstwa Jana Gładysza (MNP) – jedyny zachowany do dziś obraz



2. Antoni Oleszczyński, *Portret Stanisława Staszica*, staloryt 1870

2. Antoni Oleszczyński, *Portrait of Stanisław Staszic*, steel engraving, 1870



3. Nicolas Ponce, *Europa „zrzeszonych narodów”* - grafika do XVIII księgi *Rodu ludzkiego Staszica*, miedzioryt 1822

3. Nicolas Ponce, *Europe of "United Nations"* - graphic work intended for the eighteenth book of *Ród ludzki* (*The Human Race*) by S. Staszic, copperplate, 1822

z kilku portretów namalowanych w ostatnim okresie jego życia. Pilskie korzenie autora *Uwag* dokumentowała tablica pamiątkowa ufundowana w 1876 r. przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk oraz widok domu Stasziców na litografii wykonanej wg rysunku Napoleona Ordy – jest to zarazem najstarszy przekaz ikonograficzny dotyczący Piły! Działalność pisarską Staszica zilustrowano pierwodrukami najważniejszych jego dzieł – był wśród nich egzemplarz *Uwag* z księgozbioru Stanisława Zamoyskiego, jednego z wychowanków Staszica, a także rękopiśmienny odpis tego dzieła z przełomu XVIII i XIX wieku. Najcenniejszy w tej części wystawy był jednak autograf pierwotnej, prozatorskiej wersji *Rodu ludzkiego* (BN) – wydane (nielegalnie) z „wielkim przepychem” książki po śmierci autora zostały skonfiskowane i niemal wszystkie zniszczone.

Aktywność Staszica jako organizatora gospodarki udokumentowano m.in. autografem jego uwag o tymczasowej administracji górnictwa z 1823 r. (BUW),

*Spisem płodów krajowego przemysłu wystawionych na widok publiczny w salach głównego ratusza w Warszawie w miesiącu październiku 1825 r.* – był to egzemplarz z księgozbioru Staszica! (BUW), medalem wybitym z jego polecenia dla upamiętnienia uruchomienia huty „Aleksander” w Białogonie koło Kielc w 1817 r. (ze Staszicowską dewizą: *I kruszcom Polski zajaśniało słońce*). Pośród eksponatów obrazujących zasługi znakomitego pilanina na polu organizacji szkolnictwa wymienić trzeba oryginalny dyplom jednego z pierwszych 18 absolwentów Szkoły Lekarskiej, datowany na 31 grudnia 1813 r. i podpisany przez Staszica jako prezesa rady tej szkoły, czy choćby nominację Jana Kantego Krzyżanowskiego na organizatora szkół lancastrowskich i niedzielnych w woj. lubelskim z 8 kwietnia 1820 roku. W tej części wystawy pokazano też unikat wśród staszicianów – srebrny puchar z wygrawerowaną dedykacją: *Księdzu i Mości St. Staszicowi za edukację Łuk. Zagurski gratis 11 maj 1797*. To jedyny zachowany do dziś przedmiot należący do Staszica.

Z kolei jego prace jako uczonego i prezesa Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk zilustrowano m.in. pierwodrukami jego rozpraw i mapą geologiczną ziem polskich oraz medalem z dewizą: *Paść może i naród wielki, zniszczyć tylko nikczemny*. Słowa te to końcowy fragment pierwszej rozprawy geologicznej, którą Staszic czytał w Warszawie 13 grudnia 1805 r. na posiedzeniu publicznym TWPN – w literaturze są nazywane *Staszicową odą do młodości* (Stanisław Pigoń 1951).

Wystawę zamykał autograf testamentu Staszica (APW), będący najpełniejszym wyrazem prawdy wyrażonej w jej tytule. Treść wystawy uzupełniały odpowiednio dobrane cytaty z pism Staszica, przekazujące najcelniejsze i najciekawsze z jego myśli.

Ważnym dopełnieniem ekspozycji była scenografia. Przynajmniej o kilku jej elementach warto powiedzieć. Przede wszystkim uwagę przyciągało „urządzenie do teleportacji Staszica” wyposażone w zestaw dwóch komputerów, w których zainstalowano spe-



4. „Urządzenie do teleportacji Staszica” – fragment scenografii do wystawy w Muzeum Literatury w Warszawie pt. „Żył nie dla siebie”

4. “Staszic teleportation facility” – fragment of the setting for “He lived not for himself alone”, an exhibition held at the A. Mickiewicz Museum of Literature in Warsaw

(Fot. 2 – W. Beszterda; 4 – J. Olejniczak; wszystkie reprodukcje ze zbiorów Muzeum Stanisława Staszica w Piły)

cialne oprogramowanie, pozwalające widzom, głównie młodzieży, nie tylko zagłębiać się w szczegóły biografii Staszica, których na wystawie nie pokazano, ale dające też możliwość „zadawania” mu pytań (odpowiedziami były odpowiednio dobrane fragmenty tekstów Staszica; np. *Kiedy doceni nas Europa? – Gdy Polacy będą umieć siebie samych cenić w domu, będą ich cenić i za granicą; Czy politycy są bezkarni? – W Polsce ci, którzy [...] w oczach całego narodu kraj swój przedawali, do najniegodziwszych na swoją Ojczyznę dzieł narzędziem byli, ci wszyscy nie tylko żyją, bezkarnie chodzą, ale najpierwsze i największego zaufania potrzebujące dzierżą urzędy; w ministerium, w senacie siedzą, w obradach publicznych są czynni, przywilejów prawodawczych używają, i o tym kraju, którego jeszcze do reszty nie zgubili, spokojnie dalej radzą*). Ciekawym elementem scenografii było zainscenizowanie tzw. żywego planu z udziałem kilku członków TWPN, „prowadzących rozmowę” w głównej sali Pałacu Staszica. Kolejnym wyróżniającym się elementem scenografii była rekonstrukcja posągu tzw. baby chęcińskiej – była to jedna ze „starożytności słowiańskich” w zbiorach TWPN, która przed powstaniem listopadowym stała w przedsionku Pałacu Staszica, sprowadzona tam spod Chęcin z polecenia Staszica, o czym informował wyeksponowany fragment listu Zoriana Dołęgi Chodakowskiego (właśc. Adama Czarnockiego) do Ludwika Kropińskiego z 16 listopada 1817 roku. Klamrą spinającą całą wystawę były dwa inne elementy scenografii: wejście zaaranżowane na ulicę Browarną w Pile (przy której stoi dom Stasziców) oraz zamykające wystawę zdjęcie grobu Staszica na warszawskich Bielanach.

Organizatorami wystawy były instytucje: Archiwum PAN, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza, Muzeum Stanisława Staszica, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, zaś jej twórcami: Józef Olejniczak (scenariusz), Jolanta Gałązka i Tomasz Kościuszko (scenografia), Dariusz Kwiatkowski (oprogramowanie komputerowe) oraz jako komisarze wystawy: Kalina

Bartnicka (IHN PAN), Hanna Krajewska (APAN), Ewa Wygnańska (ML) i Włodzimierz Zych (TNW).

Otwarcie wystawy nadano uroczystą oprawę. Byli obecni prezesi PAN i TNW, a także Prezydent Miasta Piły, zebrani wysłuchali koncertu pieśni kompozytorów z epoki Staszica w wykonaniu Barbary Majewskiej oraz Witolda Wołoszyńskiego, a Wojciech Siemion odczytał testament Staszica.

Wystawa w Muzeum Literatury była jedną z trzech ekspozycji pokazywanych w muzeach warszawskich w ramach obchodów 250. rocznicy urodzin Staszica. Dnia 23 maja otwarto wystawę pt. „Wizerunki gór. Krajobrazy górskie przed epoką fotografii” w Muzeum Ziemi PAN – inspiracją i punktem wyjścia pokazu była panorama Tatr narysowana przez Zygmunta Vogla w 1804 r., będąca później jednym z załączników do Staszicowskiego dzieła *O ziemiorodztwie Karpatów* (wystawa była zorganizowana przez Muzeum Ziemi PAN oraz Polskie Towarzystwo Tatrańskie Oddział Warszawski im. Mieczysława Karłowicza, towarzyszył jej folder z tekstem Krzysztofa Jakubowskiego). Z kolei od 9 czerwca do 25 września w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy była czynna ekspozycja pt. *Warszawa czasów Stanisława Staszica*. Oprócz muzealiów związanych ze Staszicem (pokazano m.in. wypożyczone z Muzeum Narodowego w Warszawie, wcześniej nie upublicznione plany Instytutu Agronomicznego w Marymoncie z 1818 r., zatwierdzone przez Staszica) znalazło się na niej wiele pamiątek po wielkich osobistościach Warszawy tamtej epoki, wyroby rzemiosła, dokumenty, plany, widoki. Komisarzem wystawy była Barbara Moszczyńska, autorem oprawy plastycznej Alicja Ilgiewicz. Wystawie w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy towarzyszyła książeczka dla uczniów szkół podstawowych i gimnazjów autorstwa Agnieszki Dąbrowskiej, pod jakże wymownym tytułem: *O tym, co może zrobić jeden człowiek*.

Józef Olejniczak

### The Year 2005 – The Stanisław Staszic Year Commemorating the 250th Anniversary of His Birth

The year 2005 marked the 250th anniversary of the birth of Stanisław Staszic (1755-1826) – one of the most outstanding representatives of the Polish Enlightenment. Staszic was born in Piła, the son of a local mayor. In the course of his busy life he was a priest, a renowned political author, a translator of Homer and Voltaire, a historian, a scholar, a chairman of the Society of the Friends

of Science in Warsaw, a founder of the Hrubieszów Agricultural Society, and an organiser of the Polish school system and industry.

The Polish Academy of Sciences declared 2005 to be the Stanisław Staszic Year – a similar decision was made by the self-government of the town of Piła. The Senate of the Republic of Poland passed a resolution paying hom-

age to the great Pole. Many locations in Poland, especially those featuring permanent traces of Staszic's activity (i. a. Piła, Warsaw, Kielce and Hrubieszów), prepared exhibitions, scientific conferences, popular lectures and sessions, publications, competitions and other events intent on presenting the accomplishments and significance of Stanisław Staszic in the past and in present-day Poland.

The Stanisław Staszic Year was inaugurated at an exhibition entitled "He lived not for himself alone", which in March this year was featured at the Adam Mickiewicz Museum of Literature in Warsaw. The exposition presented the most important motifs in the biography of the famous native of Piła – a man who harboured the deep conviction that *only he who in the course of his whole existence will improve the life of others and augment their happiness, shall approach the objective of his Creator best of all*. The organisers included the Archive of the Polish

Academy of Sciences, the Adam Mickiewicz Museum of Literature, the Stanisław Staszic Museum in Piła and the Warsaw Scientific Society. Two other expositions were shown in Warsaw – the Museum of Polish Land at the Polish Academy of Sciences featured: "Images of the mountains. Mountain landscapes prior to the era of photography". A panorama of the Tatra Mountains drawn by Zygmunt Vogel in 1804, was one of the appendices to Staszic's *O ziemiorodztwie Karpatów (On the Deposits of the Carpathian Mts.)*. The Warsaw Historical Museum prepared an exhibition entitled "Warsaw at the time of Stanisław Staszic"; museum exhibits associated with the titular protagonist were accompanied by numerous souvenirs of famous Warsaw celebrities of the period, examples of the artistic crafts, documents, as well as plans and views of Warsaw.

□